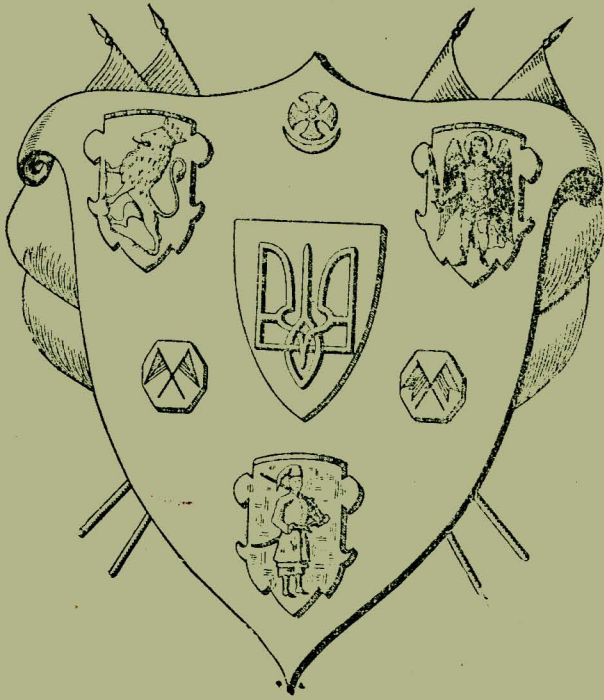

ч.

Видання
Товариства „Просвіта“

812
(6)

Тадей Скотинський
УКРАЇНСЬКИЙ ГЕРБ
ТА ПРАПОР

РІК 1935
Книжечка 6
(ЧЕРВЕНЬ)

ВИДАННЯ „ПРОСВІТИ“ В 1935. Р.

1. МІСЯЧНІ ВИДАННЯ — 12 книжечок на рік, кожна в обемі 3—4 аркушів друку. Всі вони ілюстровані (ілюстрацій буває до 20, а то й більше), всі мають відповідні передмови й пояснення. Досі появилися:

- 806 (1) **Іван Крип'якевич, МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ**, життя й діяльність, із 16 образками (між ними 9 портретів великого укр. вченого і першого президента відновленої укр. держави 1918. р.), ст. 64 (за січень), ціна 50 гр.
- 807 (2) **Франц Коковський, ВІДДОВЖЕННЯ СЕЛА**, ст. 64 (за лютий), ц. 50 гр.
- 808 (3) **Мирон Дольницький, ВІД БЕСКИДСЬКИХ РОЗВОРІВ ДО ПОЛІСЬКИХ БОЛОТ** (географічний огляд українських земель, що ввійшли в склад сучасної Польщі, ст. 88 (за березень), з 29 образками й 1 мапою, ц. 70 гр.
- 809 (4) **Богдан Лепкий, КАЯЛА**, історичне оповідання з нагоди 750-ліття походу кн. Ігоря Святославича на половців 1185. р., з образками О. Кульчицької, ст. 68 (за квітень), ц. 60 гр.
- 811 (5) **Едвард Жарський, НАШІ ВОРОГИ ГАЛАПАСИ**, з 26 образками, ст. 64 (за травень), ц. 60 гр.
- 812 (6) **Талей Скотинський, УКРАЇНСЬКИЙ ГЕРБ ТА ПРАПОР**, з 26 образками й колірною таблицею, ст. 40 (за червень).

2. КВАРТАЛЬНІ ВИДАННЯ (Фонду „Учітеся, брати мої“) — чотири книжки, кожна до 100 стор. друку, з ілюстраціями й поясненнями, дві — з історичних наук, дві — з природознавства. Досі вийшли:

- 17 (1) **Омелян Терлецький, ГЕТЬМАНСЬКА УКРАЇНА Й ЗАПОРОЗЬКА СІЧ**, ст. 88, з 4 мапками, ц. 60 гр.
- 18 (2) **Олександр Цинкаловський, КНЯЖИЙ ГОРОД ВОЛОДИМИР**, попул.-наук. нарис, ст. 112, 45 обр. і мапа, ц. 1 зл.

3. Журнал-місячник „**ЖИТТЯ І ЗНАННЯ**“ (8. рік видання), багато ілюстрований, із поясненнями. При журналі виходить:

4. **Бібліотека „Життя і Знання“**, здебільша, відбитки з журналу:
- 810 (15) **М. Андрусак, НАРИСИ З ІСТОРІЇ ГАЛИЦЬКОГО МОСКВОФІЛЬСТВА** (з портретами москвофільських діячів).

В 1935. р. вийде ще:

С. Магальяс, ПОРАДНИК ДЛЯ ОСВІТНИКІВ.

Про умови передплати див. 3. стор. окладники.

ТАДЕЙ СКОТИНСЬКИЙ

УКРАЇНСЬКИЙ ГЕРБ ТА ПРАПОР

з 26 образками й 1 колірною таблицею

ЛЬВІВ, 1935

НАКЛАДОМ ТОВАРИСТВА „ПРОСВІТА“

Вікова неволя народу лишає багато дечого такого, що доводиться йому болюче відчувати тоді, коли він відроджується й повертається до державного життя. Так було і з нами, коли ми почали будувати серед тяжких обставин свій народній храм.

При цій будові різні справи стали для нас неясні, а то й заплутані.

Одна з них була справа нашого національно-державного гербу та справа національних барв.

Тепер це питання вже вирішене. Ми знаємо, що український національно-державний герб є золотий (жовтий) тризуб на блакитному полі, а національно-державна барва жовто-блакитна. Але ж перед війною, а ще краще сказати перед утворенням самостійної України 1917. р. так воно не було. Головно на Наддніпрянщині. Довга московська неволя довела була до того, що в широких колах ніхто цією справою не цікавився, головно справою — гербу. Правда, по українських журналах та газетах, що почали були там виходити по першій російській революції 1905. р., українські патріоти підносили вагу цієї справи, — але ж так узагалі вона людей займала не дуже. Тільки ті наші наддніпрянські брати, що побували в Галичині та бачили тут прийняті вже між усіма свідомими нашими людьми національні барви — поширяли скрізь по Наддніпрянщині думку, що наша національна барва — блакитно-жовта. Чому — того докладно на Наддніпрянщині не знали. По газетах писали, що воно колись так було на цілій Україні, бо, мовляв, блакитна барва від-

биває чудове блакитне небо українське, а жовта — вигорілий від сонця степ, чи золоті лани збіжжя, а то мало що не саме Сонце. Писали, що наші народні пісні, головню історичні, так звані думи, дуже часто згадують сполуку барв — блакитної та жовтої, отже, що ніби то укладачі тих пісень мали тут на думці давно забуті національні барви... Але ж насправді сполука цих барв, як назверхня ознака української національності, дісталася до свідомих наддніпрянських українців із Галичини, де вже кожна маленька дитина перед війною знала, що, мовляв, „синьо-жовта” барва це українська.

Таксамо багато свідомих українців на Наддніпрянщині прийняло було за національний герб — золотого льва на блакитному полі, бо ж відомо було, що на такий герб мала історичне право Галичина, а за нею й Волинь (Галицько-Волинська держава), а далі і Правобережжя. Коли на початку світової війни наддніпрянські політичні емігранти створили „Союз визволення України”, щоб використати світову війну та здобути для України політичну незалежність, то той „Союз” теж прийняв за український герб — золотого льва на блакитному полі та за національні барви — жовто-блакитну. Такі відзнаки й носили по німецьких і австрійських таборах полонених українців усвідомлені українці, а відзнака таборових „Січей” був теж золотий лев на блакитному полі...

Правда, серед тої плутанини, що панувала в цій справі тоді на Наддніпрянщині, дехто доказував, що, властиво, наш національний колір — малиновий, бо такий прапор мала Запорозька Січ. Тимто, наприклад, і в Галичині за відзнаку Січових товариств прийняли були малинову стрічку (ленту) через плечі (чомусь із написами жовтої барви). А дехто зі свідомих українців Наддніпрянщини долучував до жовто-блакитної барви ще й малинову: мовляв, це найкращий буде

зверхній знак одної української національності... Та таку сполуку аж трьох барв дуже скоро відкинули, бо ж така сполука барв нагадувала сильно національний і державний румунський прапор...

Так воно було перед війною. Як бачимо, було тут багато неясностей, які шойно усунуло — створення самостійної України.

Але ж чи всі неясности вже такі усунені? Чи коли ми всі знаємо, що державно-національний український герб є золотий тризуб на блакитному полі — то чи ми всі докладно знаємо, який це тризуб, чи як-слід ми сполучуємо національні барви між собою?

*

Національно-державний герб у всіх народів усе є один, він має докладно означений вигляд і змінити його, як собі хто хоче, не можна. А тимчасом у нас тризуб рисують — як кому подобається. В нас багато видань національних відзнак, та на кожній тризуб має інший вигляд.

Те саме безладдя ми бачимо в справі нашої національно-державної барви. В часі народніх свят та святкувань ми все прикрашуємо жовто-блакитними хоругвами. Та як ті наші українські хоругви сваряться між собою! Одні мають горішню частину жовту, а долішню блакитну, інші знову цілком навпаки, горішню блакитну, долішню ж — жовту! Причина тут або незнання, або легковаження законів, що в таких справах обов'язують.

На це ще перед війною звертали увагу. З деяких причин, на які ми вказуємо далі, треба порядок наших національних барв уже раз устаткувати так, щоб на-

горі була жовта барва, а надоліні — блакитна. Про це ще 1913. р. писав у „Просвітніх Листках” (Ч. 36) наш історик Іван Крип'якевич („Герб України”, ст. 16). Так поучував і наддніпрянських українців, тих, що були в австрійських та німецьких таборах, календар „Розвага” на рр. 1916. і 1917. (ст. 51—53), виданий у Фрайштадті (Горішня Австрія).

А проте в нас і досі тут панує ще велика плутанина. І не тільки щодо національних барв, але й у інших відзнаках. Тимто, щоб ці хиби раз-на-все усунути, ми в цій книжечці обговорюємо всі національні відзнаки, починаючи від гербу й кінчаючи т. зв. кокардами.

*

Що таке герб?

Герб — слово німецьке. Первісно це була відзнака на зброї, чи на щиті, а згодом почали звати гербом відзнаку чи роду, чи міста, чи держави. Та тільки такі відзнаки були все укладені за окремими приписами. З того ж ізгодом витворилася окрема наука, яка подає приписи, а то й закони, що торкаються гербів: як герби мають виглядати, як їх робити, а далі — що означають різні малюнки на них, які мають бути на малюнках барви, й як ті барви йдуть одна по одній, як які герби повстали, як розвинулися, хто має право їх уживати й т. д.

Ця наука називається геральдика. Є це німецьке слово, а утворене воно від іншого слова „герольд”, себто — „викликач”, „оповісник”. У середньовіччі, в добу розквіту лицарства та лицарських ігрищ, які звалися турнірами, такі герольди, себто, оповісники викликали перед ігрищами лицарів до бою і при тому описували їх герби, щоб знати було, хто бореться. А тож усі такі лицарі були в залізній зброї, у залізній зброї були їх коні, на головах лицарі мали

однакові шеломи, а тільки по знаках на зброї, по гербах, пізнати було, хто цей або той лицар. Ті герольди, як кажуть деякі дослідники, були перші знавці гербів, тимто й цю науку, що займається гербами та тим, як їх розпізнавати, називали геральдикою.

Герби були відомі вже здавна. Ще старовинні римляни казали носити перед своїми військовими відділами, щоб відрізнити їх від ворожих відділів, різні відзнаки, наприклад, срібні вірли, кружки й т. п. До християнської Європи герби прийшли зі сходу підчас хрестових походів з кінцем XI. віку. До боротьби з мусулманами, себто магометанами, щоб відбити від них Святу Землю, яку вони завоювали — йшло тоді багато лицарів із різних країв. Щоб можна було відрізнити одного лицаря від другого, кожний прикрашував свою зброя різними знаками, як: хрести, мечі, звірята, птахи, тощо. Тоді такі відзнаки малювали переважно на щитах, бо щит був одною з важніших частин зброї, та ще до того знак, уміщений на щиті, скоріше падав у вічі. Цей звичай поміщувати гербовий знак на щиті зберігся і в пізніших часах, хоч щита, як охорони в боротьбі, давно вже не вживали.

Такі герби заводили в себе й володарі держав, бо й вони виходили з лицарів. Вони мали свої герби не тільки на щитах, але й вибивали їх на грошах, на печатках, і по гербі можна все було пізнати, чиї це гроші, чия печатка.

А від володарів, їх герби переходили на весь народ, що ним правив той володар, то й народ почав уважати герб володаря за свою ознаку, відрізнявся нею від иншого народу і так повстали — національні герби. Такий звичай був у всіх краях Європи, так було й у нас, на Україні. І наші українські князі мали свої відзнаки, свої герби, й від них їх герби попереходили на весь народ.

В кожному гербі треба відрізнити дві частини: перша й найважливіша, це — знак, друга — поле, на якому він поміщений. Бо ж усякий гербовий знак щойно тоді стає гербом, коли він поміщений на гербовому щиті, або, як його називають, на гербовому полі.

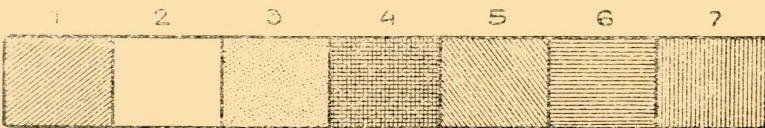
Гербові знаки виконують певними, докладно означеними барвами, які геральдика називає „геральдичними тинктурами“. Ці тинктури поділяються на металі та на властиві барви. З металів уживали для гербів тільки золото та срібло, а властиві барви геральдика знає тільки такі: багряню або пурпурову (фіолетно-червону), чорну, зелену, синю та гаряче-червону (киновар, циноброву), й тільки цими барвами (з невеличкими доповненнями) вона послуговується, інших барв геральдика не знає. Барви мусять бути повні. Не було й немає в геральдиці ніяких посередніх барв, чи відтінків. Вона не визнає таких барв, як, наприклад, малинова, бурячкова, вишнева, бо все це тільки відтінки червоної, чи багряної барви. Зате для економії, у звичайних випадках, замість золота та срібла вживають: замість золота — жовтої барви, замість срібла — білої.¹⁾

Обидві частини гербу, себто, знак і поле (щит), мають кожна свої барви. Але ж геральдика дає докладні приписи щодо барв одної та другої частини. Вона приписує, щоб ніколи не було металю на металі, себто, щоб на сріблі було золото, чи біла барва на жовтій, або — щоб властива барва була на властивій барві (н. пр., чорна на синій), а щоб метал (срібло, золото), був на барві, й навпаки — барва на металі. Таким чином, золотий гербовий знак (жовтий) не може бути на срібному (білому) полі (щиті), а може бути тільки на коліровому, на барвному, наприклад, на синьому. Таксамо червоний знак не може бути поміщений, наприклад, на зеленому полі, а поле мусить бути золоте

(жовте), або срібне (біле). То тільки папський герб творить тут виняток (срібна папська корона, т. зв. тіяра — на золотому полі).

Нераз бувало так, що треба було дати герб на якомусь металі, наприклад, на персні або на медалі, а зафарбовувати металеву поверхню дуже важко (давніше не знали емальовати, себто вкривати металеву поверхню легко-топною річовиною). Або могло бути таке, що під рукою не було фарб, а тільки чорнило. А без барв — нема гербу, вони основна його частина, їх треба ко- нечне зазначити!

Тимто видумали спосіб, щоб чорнилом зазначу- вати гербові знаки. Кожну барву зазначували рядом чи точок, чи рисок, але так, що з укладу їх можна було вже пізнати, яку барву заступає який уклад ри- сок. І так, наприклад, білу барву (срібну) зазначу- вали так, що не давали ніяких ні точок, ні рисок — нічого на полі не давали. Золота (чи жовта) барва мала біле поле засіяне точками. На багряню барву вказував ряд рівнобіжних рисок, потягнутих скісно зліва (як це розуміє геральдика, див далі, ст. 10.) до- права. Чорну барву зазначували — кратками, зе- лену — рівнобіжними скісними рисками, потягнутими зправа доліва (як це розуміє геральдика), синю — рівнобіжними поземними рисками, червону — рів- нобіжними простовисними. Все це можна побачити на рисунку, що його тут подаємо:

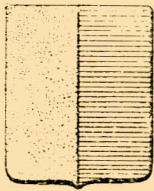

БАГРЯНА СРІБНА ЗОЛОТА ЧОРНА ЗЕЛЕНА СИНЯ ЧЕРВОНА

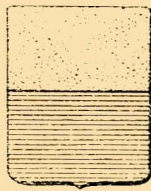
Отже, коли б ми хотіли без барв, а просто зви- чайним чорнильним способом, зясувати барви україн-

ського національного гербу, то — блакитна барва (поле) була б зазначена поземими рівнобіжними рисками, а золота, чи жовта (знак — тризуб) була б виточкована.

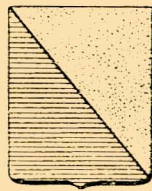
Щит (поле) звичайно ділили, і на це були свої назви. Коли його ділили в напрямі поземому, тоді він так і звався — розділений щит. Але ж як його ділили згори в долину, в напрямі прямовисному — то він звався розколений щитом. Тоді важно було — котре поле вважати першим, котре другим. У розділеному щиті за перше поле вважалося — горішнє, за друге — долішнє. В розколеному щиті за перше поле вважати те, що було ліворуч глядача, а за друге те, що було від глядача зправа.

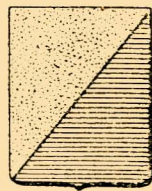
Розколений
щит

Розділений
щит

Щит поділений
скісно

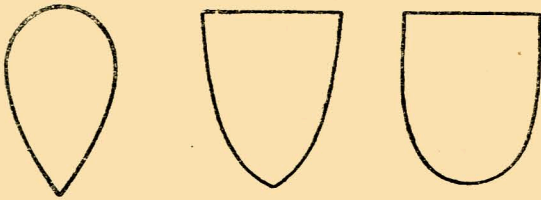

Та бувало й таке, що щит ділили і скісно, то зправа доліва, то навпаки. Тоді за перше поле вважали горішнє, за друге — долішнє.

Нарешті згадаємо, що геральдика приписує для гербів іще й інші правила. І так гербовий знак мусить мати все якусь значну величину, щоб його можна було відразу пізнати. А на форму й на величину гербового знаку має великий вплив сама форма щиту. Довжина і grubість знаку мусять узгіднюватися все з формами й величиною щиту, мусить їм відповідати. Дехто каже, що гербова фігура, гербовий знак, повинні виповняти

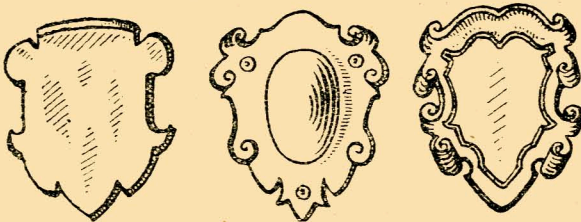
весь простір щиту. Це не так. Розуміється, знак має бути як-мога великий, щоб через те він став як-мога найвиразніший. Але, коли притім на щиті залишаються ще вільні місця, то це не шкодить. Краще хай будуть вільні місця, ніж щоб штучно розтягати гербовий знак, — і то на те лише, щоб заповнити весь щит.

Первісно щит гербу був цілком простий, звичайний, як це видно на образках. Але від часу, коли щит

Первісні, прості форми щита.

перестав існувати як частина зброї, то і в гербах почала зникати його проста природна форма. Тоді мистці почали його прикрашувати, й первісний вигляд простого щита змінився. Сталося це головню в XVI. в., в часах відродження старовинного мистецтва (ренесансу). Через різні вигини на краях щитів та через сли-

Пізніші форми щита з різними прикрасами.

макувато завивані кінці, первісна проста форма щитів майже цілком затратилась, як це бачимо на цих образках.

А тепер у гербових щитах або полях бачимо велику свободу. Та проте первісні форми щита не повинні тут загибати. Хоч нехай кілька буде всяких містечьких прикрас, то чим щит простіший, тим він відповідає більше приписам геральдики. Цього не треба нам забувати.

Цих декілька приписів геральдики ми подали тут на те, щоб знати, які вимоги ставити до гербів, бо їх у нас часто роблять, зовсім цих приписів не знаючи, або їх нехтуючи. З того ж, як ми сказали, виходить велика плутанина, яка нам, як свідомому народові, тільки шкодить.

*

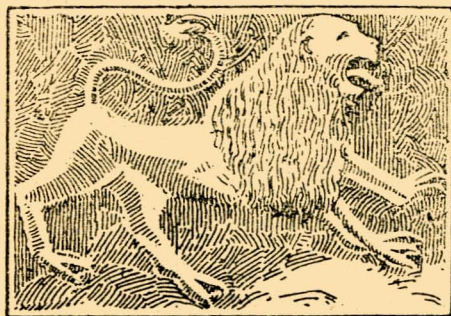
Кожна держава, кожний народ має свій герб.

Але ж герби ті не раз змінювалися й змінюються на наших очах. Коли було в державі перемиг був якийсь володар, що мав свій герб, інший, ніж що його досі в державі вживали — то зараз і герб змінювався. Таке саме бувало після революцій, коли змінювалася форма правління, коли перемагав якийсь політичний, чи військовий діяч. Тоді або придумували окремий герб, що інший був ніж досі, такий, що віддавав думку переможця, або відновляли якийсь давній, давно вже забутий, але ж такий, що віддзеркалював погляди переможця. Та могли бути ще й інші причини, через які чи держава, чи народ приймали інші герби.

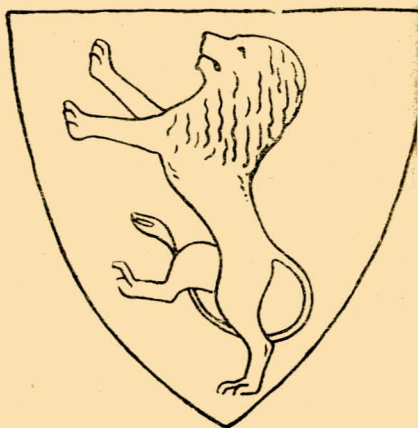
Так було, наприклад, із Францією, після великої революції 1789. р., коли герб французьких королів (три білі лілії) замінили звичайним написом R. F. (République Française, себто французька республіка). Так було з чеським народом, що закинув чорного орла св. Вячеслава, замінивши його білим львом. Так сталося з австрійським двоголовим вірлом Габсбургів по великій війні. Австрійці його закинули і взяли собі ще давні-

ший герб Бабенберґів, та ще змінили державну барву чорно-жовту на червоно-біло-червону. Про те, що республіканська Німеччина 1918. р. змінила не тільки цісарський пруський герб, але й відкинула довоєнні національні барви (червона-біла-чорна), замінивши їх иншими (чорна-червона-жовта) — це ми всі знаємо. Таксамо, як знаємо, що вже тепер повернено старі барви, а герб ізнову змінився. Сталося таке і з російським державним гербом. Як скинули царя в березні 1917., то т. зв. „Тимчасовий уряд” поробив деякі зміни з царським двоголовим орлом, хоч барви царські залишили, бо їх уважали за національні російські. А прийшли большевики, то й двоголового вірла відкинули, прийняли собі новий герб (серп і молот) і барву державну прибрали иншу (червону).

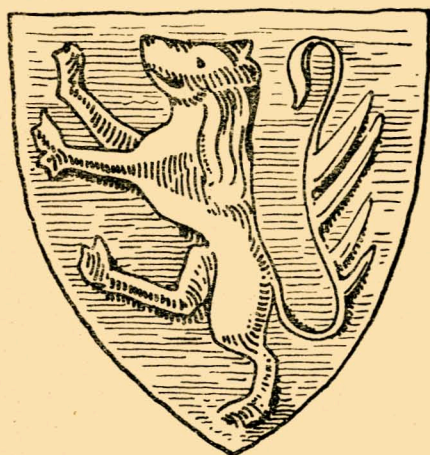
Так воно було і в нас, із нашим гербом, українським. Ще до війни, як ми вже казали, певности тут не було. Правда, в Галичині був загально прийнятий як національний герб — лев, герб галицько-володимирських князів. Але ж і тут одностайности не було. Одні змальовували льва, що дереться на скелю, так, що скеля була праворуч глядача, другі — що ліворуч. Одне і друге мало свою основу. Бо ж першого льва, такого, що звернений праворуч до скелі (з погляду глядача), має печатка галицьких князів Андрія і Льва з 1316. р. Другого, зверненого ліворуч до скелі, має печатка кн. Юрія II. (з рр. 1325—1334. р.), печатка кн. Володислава Опольського, що правив Галичиною 1372—1378, монети, що їх били для Галичини в XIV. ст., герб міста Львова з XIV. ст. і т. д. Такий лев був гербом Галичини за давніх польських часів, як вона була „Руським воєвідством”. А як 1848. р. творилося в Галичині українське військо (гвардія), то воно на своїх хоругвах теж мало льва — герб української галицької держави. Тим способом відновилася в Галичині давня

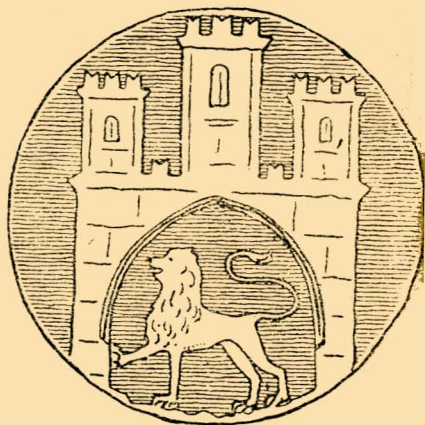
Лев на печатці кн. Андрія та Льва
з 1316. р.

Лев на печатці кн. Юрія II.
з 1325—1334. рр.

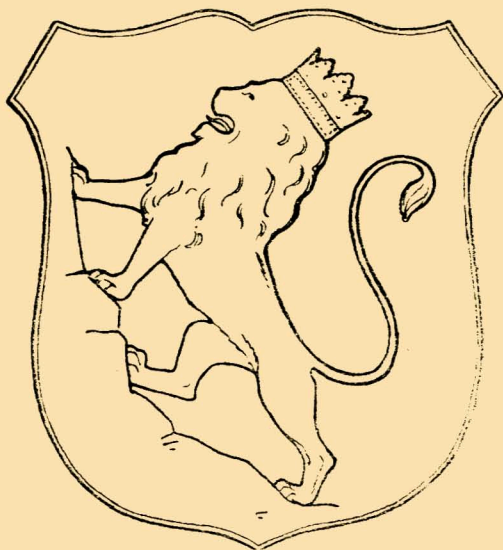

Лев на печатці кн. Володислава
Опольського.

Лев — герб міста Львова з 1353. р.

традиція — наш народ уже знав, який його герб. Як збудували у Львові будівлю загально-української (тоді національної) установи „Народній Дім” (закінчили 1864. р.) — то теж нагорі почепили як герб — льва. Так згодом, як ми вже писали, лев зробився загально-українським гербом.

Зразок передвоєнного українського гербу
(лев із короною, звернений доліва, хвіст догори).

Правда, виринали в нас час-до-часу спроби зробити українським гербом — архангела Михайла, герб міста Києва. Але цей герб державної української традиції не мав, тимто не міг прийнятися. Для ознаки того, що всі ми, знад Дністра, чи знад Дніпра, одні люди, що нас лучить спільна історія, та найважніше, свідомість, що ми — одне, дехто сполучував обидва герби: льва та архангела Михайла, Львів із Києвом. Ось, наприклад, на палітурках великої „Історії України” М. Грушевського, що почала була виходити 1898.

р., були витиснуті обидва ці герби, сполучені віночком із лавру. Прапори галицьких і буковинських „Січей” перед війною мали архангела Михайла насередині, а в кутах були часто — льви. А то ще бувало й таке,

Герб Києва, архангел Михайло зі щитом у лівій руці, з мечем у правій, піднесеним догори (зі старої ікони).

що на прапорах з одного боку був — лев, із другого — архангел. Таку сполуку обидвох гербів ми бачимо й на прапорі Українських Січових Стрільців із 1916. р. — ця сполука ще куди більше говорить про єдність українського народу, ніж усі інші: київський архангел тримає в руці щит, на якому змальований галицький лев.

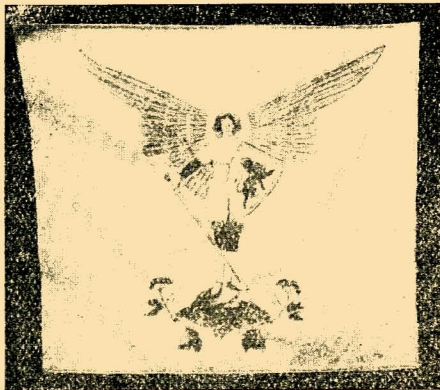
*

Та все це змінилося, коли над Дніпром 1917. р. відновилася українська державність. Між іншими справами, що вязалися з будовою власної держави, треба було вирішити і справу державного гербу, і то — раз на все. Тоді виринали багато думок, виринали безліч різних проєктів. Вони тепер уже ваги не мають, але з ними треба нам зазнайомитися, коли хочемо мати ясний погляд на справу українського державного й національного гербу.

Серед думок, що тоді ходили між українським громадянством у справі державного гербу, можна було завважити два головні напрямки: історичний, що спирався на державно-історичну традицію українського народу, і — сучасний, цілком протилежний до історичного, який проголошував, що для нового життя української держави треба виробити нову гербову відзнаку.

Як тоді про це думали, найкраще свідчить стаття самого президента української держави, професора Михайла Грушевського (тоді ше голови Української Центральної Ради). Він помістив був ту статтю в деннику „Народня Воля” (з листопаду 1917. р.), що тоді виходила в Києві. Справа в тому, що в перших днях листопаду 1917. р. відбулася з почину Генерального Секретаріату Освіти нарада в справі державного гербу України, і з нагоди цієї наради й написав М. Грушевський свою цікаву статтю. Він пише про справу українського гербу таке:

„Передусім зазначу, що всі присутні піддержали ту гадку, що „казьонний” герб Києва — архистратиг (герб київського зоевідства за польських часів, і герб київської губернії — за російських часів) не може вважатись українським гербом, бо ніякої української традиції за ним не звісно. З державних гербів України найближчий нам часом і традицією — герб Гетьманщини: козак з мушкетом, і дехто висловлювався за те, щоб цей герб без усяких змін узяти за герб ~~нашої~~ **нашої** М

Прапор Українських Січових
Стрільців із 1916. р.

країни. Але й інші, крім мене, були тої гадки, що цьому гербові належить дати перше й найважливіше місце між старими, традиційними символами³⁾ української державности, але на знак нової України він не годиться. Відновлюючи нашу стару українську державність, ми не відновлюємо нашої гетьманщини, ми хочемо

Військова печатка Богдана Хмельницького; на ній козацький герб: козак із мушкетом.

творити новий лад, нові державні і громадські форми, і емблема⁴⁾ того мусить бути нова, щоб не було підозріння в замислах відроджування старого. Як-найпростіше можна було б узяти за знак нової України золоті (жовті) звізди на синім тлі, по числу земель нової української республіки.⁵⁾ або золоту букву У (Україна), або У. Н. Р. (Українська Народня Республіка), на синім тлі — взорець герба французької республіки R. F. Але геральдисти кажуть, що букви в гербі це проти правил геральдики. В такому разі я проектував

би як символ творчої мирної праці в новій Україні, її цивілізаційних завдань — золотий плуг на синім тлі, з тим, щоб цей знак нової України заняв центральне (осереднє) місце в державнім гербі України (згадаю, що плуг у гербі має Ліберія, республіка визволених з неволі негрів).

Навколо нього (над ним, півкругом, чи що) можна розмістити у трьох полях державні знаки старої України: знак старої київської держави Володимира Великого, герб Галицько-володимирського королівства і герб Гетьманщини. В низу у двох полях, можна дати герби Києва і Львова, двох культурних центрів (осередків) старої України: київський лук і львівського льва, в його старій формі, як бачимо його на щиті того ж галицько-волинського їздця. На верху цього гербового щита, коли б хотіли його чимось вінчати, можна би поставити одну емблему старих наших недовершених мрій — з печатки „Великого князівства Руського“, утвореного Гадяцькою унією 1657. року.⁶⁾ Це голуб з оливною віткою, вісник національного замирення і слокою. Оливною галузю можна би оточити й цей щит замість якоїнебудь арматури⁷⁾ так, як це має герб Португалії. А коли би хотіли натомість поставити якихось щитоносців, то,

замість якихнебудь інших фігур, я рад би бачити символ трудящого народу, наприклад, жінку з серпом по одній стороні й робітника з молотом по другій. Взагалі хотів би я в атрибутах нашого гербу бачити як-найбільше підчеркнений культурний, творчий, об'єднуючий характер нашої нової республіки."

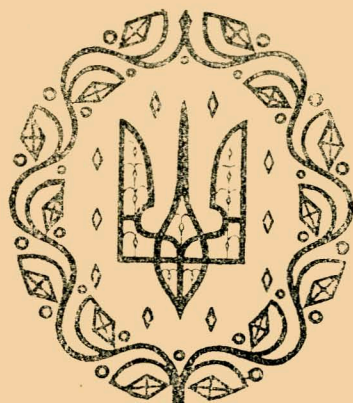
Думка створити цілком новий український герб, не зв'язаний із українським минулим, скоро впала. Впала тому, що герб без історичного ґрунту все мав би прикмети випадковості та скороминучості. Все вирішало б питання, чому взято до гербу саме це, а не — те (чому, н. пр., плуг, а не — борону, поле, степ), та чи не варто б поробити які зміни. А далі — з таким гербом свідомим людям тяжко було би зжитися, а менше свідомим він важко входив би до свідомості. Ще коли б у нас не було славного минулого, не було державних традицій, то такий видуманий новий герб міг би з тяжкою бідою прийнятися. Але ж народ Володимира Великого, Ярослава Мудрого, Данила, Богдана Хмельницького, Петра Дорошенка, Мазепи, народ із великою історичною культурою, не потребував придумувати й видумувати якогось нового гербу для відродженої своєї держави. Не диво, що тут історичний напрямок переміг.

Але й щодо вибору історичного гербу гадки були поділені. Одні казали, що українським гербом повинен бути лев, — герб галицько-володимирського королівства, знаний уже на західніх українських землях. Другі виставляли запорожця з мушкетом, — герб козацької держави, гетьманщини. Інші знову згадували архангела Михайла — герб Київщини. Але вже й тоді дехто вказував і на найстарший гербовий знак, на герб великокняжої української держави.

Бо ж зі знаками льва, запорожця, архистратига, була недогода. Кожного з них уживали в такій українській державі, що обіймала тільки частину українських земель. Ото ж коли би прийняти було один із

цих знаків за герб усієї України, то виходило б, що значіння одної частини українських земель переноситься над інші, що теж свою вагу мають. Такі гадки ходили в 1917.—1918. рр. й між дуже поважними громадськими колами на Україні. Такі самі думки раз-у-раз підносила й тодішня українська преса.

Тимчасом справа устаткування гербу ставала пекуча. Події почали дуже швидко розвиватися, проголошено четвертий універсал 22. січня 1918. р., Україна стала цілком незалежною державою, почалася війна

Великий державний герб Української Народньої Республіки, прийнятий Українською Центральною Радою 22. березня 1918. р.

Малий герб Української Народньої Республіки, прийнятий Українською Центральною Радою 22. березня 1918. року.

з московськими большевиками... Серед таких обставин перша влада відродженої української держави, Українська Центральна Рада, 22. березня 1918. р. прийняла закон про державний герб української держави.

Вона прийняла за той герб знак із часів найбільшої могутності української держави — герб київського великого князя св. Володимира Великого, прийняла його

гербовий знак — тризуб. Таким способом Українська Центральна Рада усунула дуже зручно всі ті труднощі, які виринали у зв'язку з попередніми гербами (лев, козак, архистратиг), усувала думку про — частинність українських земель, даючи місце — їх соборності, яка була за часів великого князя Володимира Великого. Та й із погляду геральдики цей герб був дуже зручний. Коли йому докладніше приглянутись, то можна побачити, як усі гострі його кінці, і вгорі, і вдоліні входять у вугли щита, хоч цілого щита й не заповнюють.

*

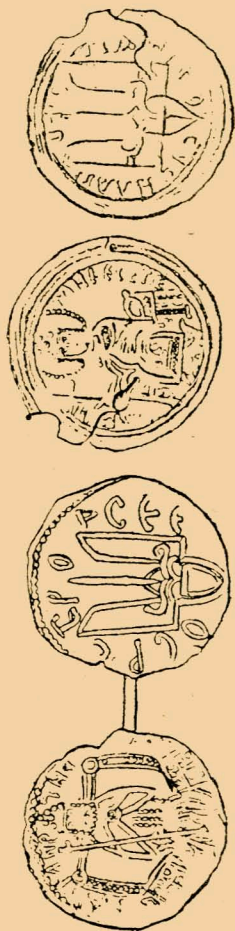
Із цим гербом треба нам докладно зазнайомитися, щоб ми знали, що він означає, звідкіля він узявся, щоб ми розуміли його значіння.

Перше питання, яке може нам насунутися, то це таке: чи тризуб був герб української держави часів Володимира Великого й Ярослава Мудрого, чи тільки родовий герб наших великих київських князів.

На це можна й не відповідати після того, що ми сказали вже на початку. Цей тризуб ми стрічаємо на грошах часів Володимира Великого, Святополка, Ярослава Мудрого. Це є родовий знак цих наших князів. Але це є й державний знак того часу. Бо розуміння держави й панівного роду тоді спливалося одне з одним, вони були між собою тісно злучені — нерозривні.

А над тим, що саме виявляє тризуб, думало й писало багато вчених, бо то справа не така легка. Той знак перший назвав „тризубцем” російський учений, історик Микола Карамзін.⁹⁾ Назва ця, але ж не у здрібнілій формі, а в повній („тризуб”), прийнялася, бо вона відповідає назверхньому виглядові гербу. А пояснювали тризуб різно. Одні добачували в ньому зображення церковного світильника („трикірія”), церковного

порталу (головного входу), якорю, птаха (а саме голуба, що є символом, знаком, св. Духа), інші знову вважали цей знак за якийсь і то невідале зображення

Срібні монети з іменем Володимиром Великого, з його портретом та гербовим знаком. На другому боці напис: **„Володимиръ на столѣ, а се єго серебро“.**

Монети кн. Святополка з його портретом і гербовим знаком.

горішньої частини скипетра, званого діканікіон — *δικανίκιον* (див. ст. 24.), як ознаки влади візантійських (грецьких) цісарів. Але такі пояснення не можуть нас задовольнити. Не забуваймо, що це — грошевий знак.

І коли тодішній гравер¹⁰⁾ зумів віддати на грошах обличчя Спасителя, князя, то, певне зміг би віддати і птаха (голуба), і знамена (скипетра, хоругву), і всякий інший потрібний предмет, і той предмет можна б легко пізнати.

Пояснити „тризуб“ дуже допомогли цінні збірки старинних печаток (пор. ст. 24) і грошей, і зокрема візантійських монет та грошей із грецьких кольоній над Чорним морем і могутнього колись боспорського царства.¹¹⁾ На них ми бачимо фігури (стор. 24. ч. 1, 2, 3) дуже схожі зі знаком на грошах Володимира Великого. Досліди над цими збірками сильно причинилися до в'ясування цієї справи. Вони вказали на шлях, де шукати пояснення значіння цього знаку. А шлях той указував на Царгород, на Візантію, з якою Україна, особливо після того, коли прийняла християнство, була в дуже тісних культурних і політичних зв'язках. А дальші розсліди показали, що тризуб треба розглядати не з його назверхнього вигляду, а з його внутрішнього боку, а саме як монограму, себто знак, складений із укладених одна побіч одної букв, якими

Срібна монета Володимира Великого: на одному боці портрет князя з підписом:

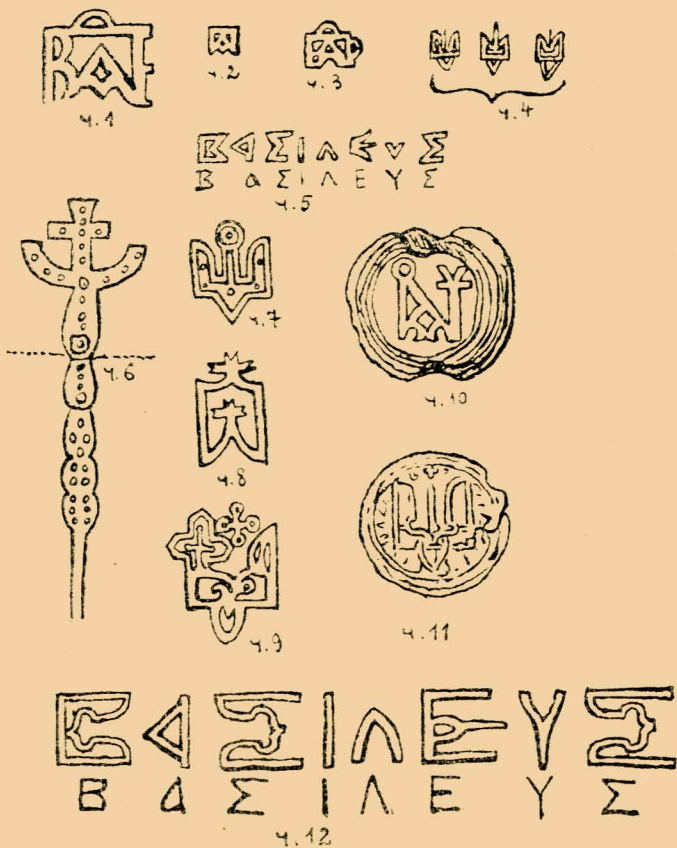
Владимиръ (и его) серебро,
на другім — образ Спасителя з підписом.

Монета Ярослава Мудрого; на одному боці образ св. Юрія (Георгія), на другому — родовий знак („тризуб“) із колісцем на середній частині з налісом:

Серебро Яро лва.

Ч. 1. Монограма з титулом та імям царя на мідяній боспорській монеті. Ч. 2. Подібна монограма на золотій монеті боспорського царя Фарсея. Ч. 3. Подібна монограма на мідяній монеті боспорського царя Рускупораса I. — ці монограми поміщені тут на те, щоб показати, яка є схожість між цими знаками і знаком на монетах великого князівства київського. Ч. 4. Простіші й давніші форми гербового знаку на срібних грошах Володимира Великого. Ч. 5. і 12. Розклад цього знаку на складовини й вислід цього — слово: ΒΑΣΙΛΕΥΣ. Ч. 6. Візантійський скипетр *basilikon*. Ч. 7. Форма знаку на срібній монеті Ярослава Мудрого. Ч. 8. Форма знаку на монеті, що її приписують київському князеві Володимирові Ольгердовичеві (з литовсько-руських князів). Ч. 9. Форма знаку на монеті, що її приписують київському князеві Святополкові. Ч. 10. Печатка візантійського цисаря Юстиніяна з його монограмою (див. ще обр. на стор. 26). Ч. 11. Срібна монета кн. Володимира Великого. Ч. 7, 8, 9. показують поступневий перехід знаку з монограми, що містить у собі слово ΒΑΣΙΛΕΥΣ, у геральдичну фігуру, яка затратила своє первісне значіння. — Тризуби на грошах Володимира Великого (ч. 11) та Святополка (ч. 9), див. на стор. 22, тризуб на грошах Ярослава Мудрого, на ст. 23.

починаються імя і прізвище якоїсь особи, або зі сплетених поміж собою букв із цілого імя.

Та тут погляди дослідників розходяться. Одні хотять розв'язати цю монограму при допомозі старих германських рун¹²⁾, другі при допомозі візантійської абетки.

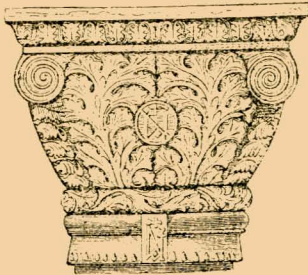
*

В давніх часах був звичай бити на грошах такі монограми, в яких містився чи титул, чи імя (або одне і друге) володаря, що бив ту монету. Такий звичай був у Греції, в Малій Азії, у грецьких кольоніях на берегах Чорного Моря, тощо. Тимто мабуть і Володимир Великий, що не хотів себе вважати за щось гірше за грецьких царів і наслідував часто царгородських володарів, бив на своїх грошах монограму, яка містила в собі його монарший титул ΒΑΣΙΛΕΥΣ,¹³⁾ себто поукраїнському „цар”, чи „король”. Тай саме ймення Володимира Великого, що він його дістав із хрещенням, „Василій”, на честь його шурина, візантійського царя Василя II. — це ймення близьке до візантійського βασιλεύς-а — й означає тільки, що „царський” βασιλεύς.

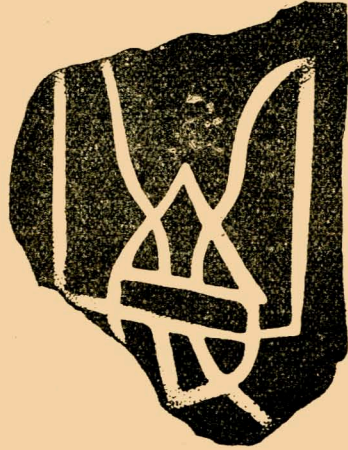
Титул „βασιλεύς-а” по Володимирі Великим перейшов на його наслідників. Тим і можна пояснити, звідкіля взялися гербові знаки на грошах князя Святополка (стор. 24, ч. 9), Ярослава Мудрого (стор. 24, ч. 7), а то й литовських князів із роду Рюриковичів (стор. 24, ч. 8). Хоч ці знаки на перший погляд трохи відмінні від знака на грошах Володимира Великого, то у своїй основі вони таки на нього цілком скидаються.

На одній цеглині з руїн Десятинної церкви, яку будував Володимир Великий, бачимо теж такий гербовий знак, що й на грошах того самого князя. На капітелях¹⁴⁾ кольон (стовпів) відомої Софійської церкви в Царгороді, яку будував цісар Юстиніян¹⁵⁾, бачимо

таку саму монограму, як і на його печатці. Видко, це був тоді, в середньовіччі, такий звичай. Тимто й Воло-

Капітель церкви св. Софії
в Царгороді.

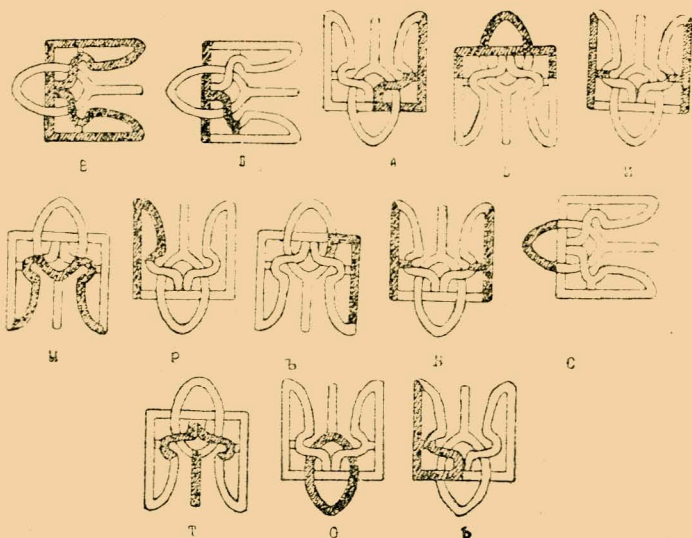

Цеглина з „тризубом“ —
з руїн Десятинної церкви
в Києві.

димир, як велів тодішній звичай, на мурах церкви, яку він оснував (фундатор), казав умістити свій знак.

Коли розкласти „тризуб“ на різні букви, то це дасть слово **ВАСИЛЕУС** (пор. ст. 24, ч. 5. і 12), себто титул, якого вживали всі володарі Сходу, а й боспорські царі в часах своєї політичної незалежності. А так само, як відповідно розікласти Володимирів знак на різні вже славянські (кирилицькі) букви, то й вийде той напис, що був на грошах: **ВЛАДИМ[И] РЪ [НЯ] С [ТО-ЛЪ]** (ст. 27), витерті букви в дужках доповнюємо. Значіння цього гербового знаку в часі, коли він появився, було певне для всіх ясне і зрозуміле. Але ж із віками почали той знак доповнювати різними додатками, то хрестами, то півмісяцями й т. д., то й він не тільки затратив свій первісний вигляд, а й своє давнє, первісне значіння.

Тимто й не диво, що кому незнані були ці справи, пояснював собі значіння „тризуба“ як міг. Ось, на-

Напис на грошах Володимира Великого з тризубів (пор. ст. 26.).

приклад, одне з таких пояснень — що „тризуб” Володимира Великого це ніби ніщо інше, як тризуб грецького божка моря Посейдона. Казали, що Володимир Великий йшов часто морем на Візантію, тимто тризуб Посейдона зробив своїм гербом. Та ясно, що таке пояснення нікого не переконає.

Правда, можуть іще й тепер найтися такі люди, для яких і далі цей знак буде незрозумілий. Але це значіння не має. На багатьох давніх гербах є всякі змиї, двоголові вірли, всякі грифи, — й їх теж ніхто не розуміє. А проте герби є гербами, вони є ознаками держав, чи народів.

Так і тризуб для нас, українців, дорогий і цінний тим, що він як знак української держави, котра за Володимира Великого об'єднувала в собі всі тодішні українські землі, є знаком

Статуя грецького бога моря Посейдона (із тризубом у руці).

спільноти цілого нашого народу, всіх земель, де наш народ живе. А цього саме недостає іншим українським гербам — львові, козакові, архангелові. В теперішніх часах тризуб є вже загально прийнятий і знаний український герб. Тепер уже мало хто цього й не знає.

*

Та ще треба сказати, як властиво має виглядати той наш тризуб. А то в нас роблять собі його різно,

Український герб на поштових марках за часів Української Народньої Республіки 1917.—1918. р.

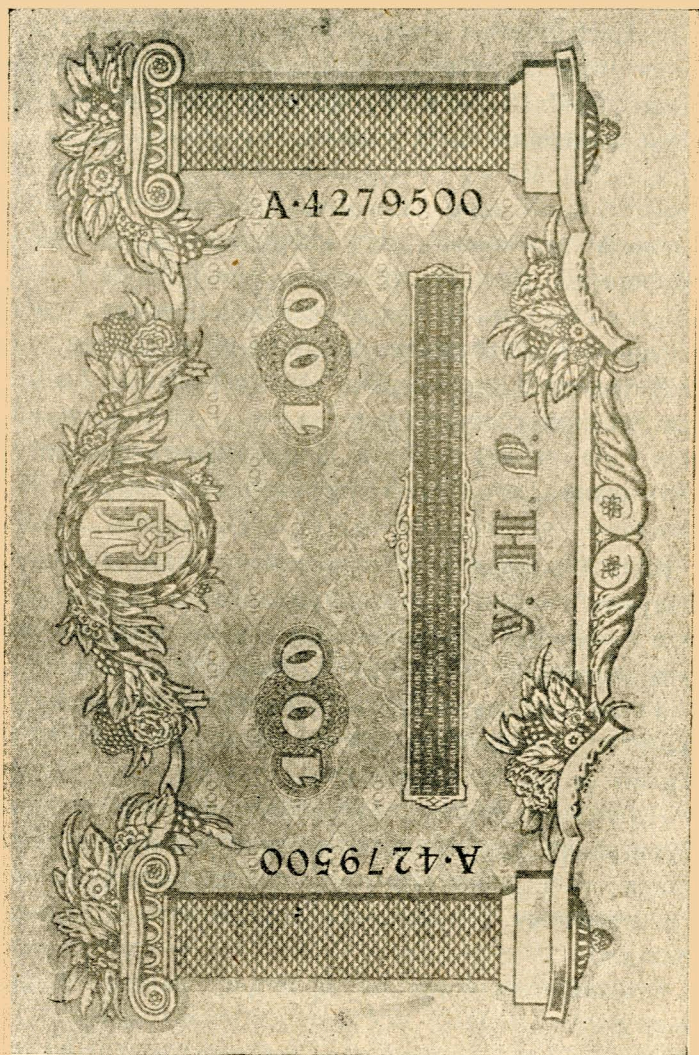

Австрійська марка, перебита українським гербом — для потреб пошти в Західньо-Українській Народній Республіці (ЗУНР) в 1918. році.

Відзнака (розета) з тризубом на шапках українського війська з 1918.—1920. рр.

в нас на тому полі панує велика самоволя — а цього допускати не можна. Не допускає цього й наука про герби, геральдика, щоб були різні форми тризуба. Ви-

Державний герб України (тризуб) на українських грошах 1918, р.

бравши собі за герб історичний тризуб, ми мусимо зберігати його давню форму, й то таку, як її вирішила Українська Центральна Рада в Києві, 22. березня 1918. р. Бо ж зпоміж усіх гербових знаків, які ми бачимо на грошах Володимира Великого, вона вибрала той знак, який зберігся до наших часів у своїй первісній, простій і гарній формі на срібній монеті Володимира Великого (пор. стор. 22.). Дня 22. березня 1918. року ухвалено й устатковано, відповідно до законів геральдики, форми й великого й малого гербу України (див. ст. 20), й тієї форми придержувалися й ті уряди відновленої української держави, що були після Центральної Ради (гетьманат, Директорія). Той герб бачимо 1918. р. на українських грошах (див. ст. 29), і на українських марках (див. ст. 28) — і цієї форми мусить придержуватися кожний, хто береться робити український герб.

*

Коли ми пізнали основні закони геральдики, які обов'язують герби, та познайомилися з українським гербом зокрема, то тепер уже легше розглянутись у справі українського прапора. Прапор це тільки інша форма гербу. Одне і друге може бути поміщене на кожному предметі, й на сталому (н. пр., на стіні), й на рухомому (н. пр., на хоругві).

Первісне значіння хоругов було чисто практичне. Це були знаки, що влекшували ознайомлюватися з обстановою, чи з місцевістю в походах та битвах. То що-йно зчасом вони стали відзнаками володарів, держав та народів.

Є різні роди хоругов: прапори, фляги, бандери й т. д.

Прапори визначаються тим, що один край полотнини прикріплений раз на все до держака. Зате у флягах та бандерах полотнина прикріплена до шнурка. Такий шнурок іде здовж дрючка, й його

можна посувати здовж дрючка з допомогою бльоку, себто жолубкуватого коліщатка, жолобком біжить шнурок (див. таблицю). Коли шнурок підтягати, то з ним підноситься й полотно; а стягнути шнурок, то й полотно спадає. З інших різниць треба ще згадати, що прапори носять, а фляги й бандери тільки висувають.

Хоруговна полотно має звичайно форму квадрату або прямокутника. Коли вона має прямокутню форму, то її прикріплюють до держака, чи шнурка коротшим берегом прямокутника.

Гербовий знак має бути поміщений на середині полотна, при чому не сміє приставати до її берегів, мусить мати досить значну величину, щоб його можна було виразно бачити.

Є різні способи робити хоругву. Найвідповідніший це такий, коли саму полотнину вважати за гербове поле; тоді барва полотна мусить відповідати барві гербового щита. А зладжена таким способом українська хоругва виглядатиме так: блакитна полотно, а на ній вигаптований або вимальований золотий (жовтий) тризуб. Так роблять звичайно державні прапори скрізь, і так повинен виглядати й український прапор (пор. таблицю, рис. 1).

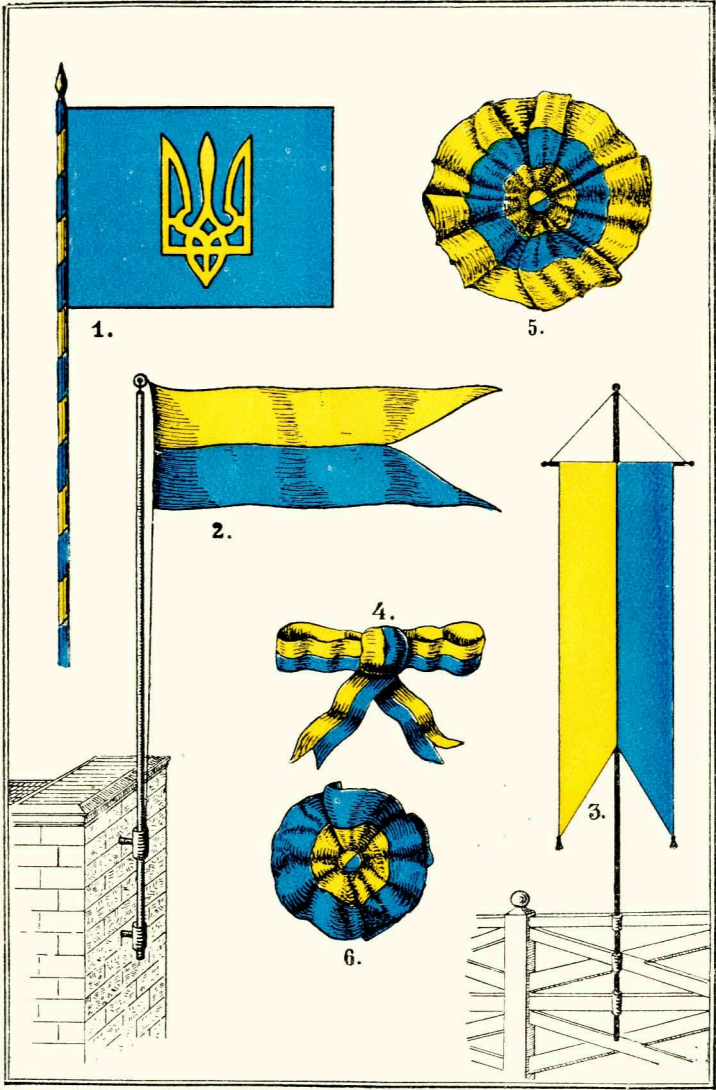
Іншого способу вживають, коли роблять прапори для товариств або якихось установ. Той спосіб різниться від першого тим, що тут хоруговна полотно може бути якоїнебудь барви, а на ній поміщений український герб. Але ж тоді той герб мусить бути зроблений так, що на тій полотнині має бути блакитний щит зі золотим (жовтим) тризубом. Щоб на тому полотні був поміщений тризуб без щита — того геральдична наука не допускає. Український гербовий тризуб може бути поміщений тільки на щиті, або на тлі, на основі, блакитної барви.

Ці обидва роди української хоругви сполучують у собі гербовий знак із його геральдичним, гербовим тлом, основою. Є ще третій рід хоругви, де немає гербу. Той герб заступають свої геральдичні барви (тинктури). Є це т. зв. прапори із національно-державними барвами. Український прапор із національно-державними, чи національними барвами — жовто-блакитний. Ці барви є барвами (тинктурами) українського гербу, себто жовтого тризуба та блакитного щита.

Чому в українському гербі для тризуба вибрано золоту барву, а для поля на гербі — блакитну, пояснюється тим, що в давнішому українському гербі, передвоєному, гербовий знак теж був золотий, чи жовтий (лев), а гербове поле було — блакитне. До сполуки обидвох цих барв, сполуки, яка так мило вражає око, люди в нас уже попривикали, тимто й цю сполуку барв 1918. року для гербу вибрано. Ці барви, як свої, національні, знали вже й перед війною й на Наддніпрянщині, але ж тільки — дуже вже свідомі люди. А коли після другої російської революції 1917. р. прокинулося національне життя на Наддніпрянщині, всі вже і свідомі, й освідомлені українці, вважали сполуку цих барв за свою, за українську. Про добір барв на тризубі вже ніхто й не говорив ні в Центральній Раді, ні у пресі. Це вже було вирішене само собою. Про Галичину нічого й говорити, бо ця сполука давно вже була тут відома.

Вертаючись до самого гербу, мусимо зазначити ще раз, що в ньому жовтий (золотий) тризуб є гербовий знак, що він є головною частиною українського гербу, тимто жовта барва є перша. Гербове поле, або щит українського гербу має барву блакитну (синю). Тимто блакитна барва, яка заступає барву

щита, отже другої складовини гербу, є — другою барвою українського прапору.

Як бачимо, хоруговна полотнина з такими геральдичними барвами (тинктурами) заступає гербовий щит із його знаком (тризубом). Тимто треба на такій хоругві зазначити якість, котра з її барв є тинктурою гербового знаку, а котра є барвою щита. З тою метою хоруговну полотнину треба поділити на два поля, або дві смуги, і в тому поділі перше місце займає барва (тинктура) тризуба, себто барва жовта, а друге — тинктура щита, себто барва блакитна.

Поділ хоруговної полотнини, як і кожного гербу, (пор. ст. 10.), можна переводити у двох напрямках, поземому або прямовисному.

Найбільш поширений є перший спосіб, і він у нас прийнявся. Тут треба тільки ще нагадати те, що ми сказали на ст. 10.: при поземому поділі щита на два поля геральдичний закон приймає горішнє поле за перше, більше почесне, а долішнє поле за друге, побічне. Тимто в горішньому полі, або в горішній смузі українського прапору, мусить бути барва жовта, а в другому, в долішньому — блакитна.

*

Окрім гербів та прапорів, найбільш поширеними національними відзнаками є перепојаски, стрічки, кардки та розети.

І в цих відзнаках лад барв (жовто-блакитна) мусить бути докладно збережений.

Перепојаска, себто стяжка, яку носимо, н. пр., довкола рукій або довкола шапки, має мати жовте поле вгорі, а блакитне вдоліні.

Зразком для стрічки, перевішеної почерез плечі та груди є — прапор із прямовисним поділом полотнини (пор. табличку, рис. 3).

Таксамо мають бути укладені барви в кокардкаї (пор. табл., рис. 4). Кокардки повстали у Франції в XVIII ст., і звідтіля розійшлися по цілій Европі. Їх носять на знак національної, чи партійної приналежности.

Кокардки перейшли згодом у форму т. зв. розетки, себто відзнаки зі стяжок і мальованої бляхи, або иншого матеріялу, округло витятого. З двобарвних хоругвонних знаків роблять розети звичайно так, що одна з барв появляється в розеті раз, а друга — двічі. Барва, що появляється два рази, є барвою горішньої смуги того знаку (хоругви, гербу), з якого розета повстає (творює у розеті серце або осередок і обвідку); друга барва (смуги долішньої) появляється раз.

Зроблена таким чином українська національна розета повинна мати жовте серце, обведене блакитним кружком, за котрим іззверху є ще жовта обвідка, (пор. табл., рис. 5).

Ще є другий простіший рід розети, коли барви в горішній смузі не повторяють. Так зладжена українська національна розета матиме тільки серце жовте, обведене другою долішньою тинктурою, це є барвою — блакитною (пор. табл., рис. 6).

Якщо розетку або кокардку роблять на якому гудзику, або взагалі твердшому круглomu матеріялі, то теж на той гудзик навивають матерію. Цей гудзик уже ні до розетки, ні до кокардки властиво не належить, це не є ніяке серце відзнаки, його треба від осередка (серця) відрізнути. Без нього може розетка й кокардка обійтися — його дають тільки так для прикраси. Але ж коли такий гудзик дають, то його обмотують матеріями з двох барв — нас: зверху жовтою, зі споду — блакитною. А через те, що коли повернути розетку, чи кокарду, то може блакитна барва бути зверху, то треба так носити ці відзнаки, щоб на гудзику верхня барва була — жовта.

Як би хто хотів національними барвами робити який напис, то мусить пам'ятати, що основа мусить бути — блакитна, букви — золоті (або жовті).

*

Барви гербу віддають рисками чи точками (як ми це показали на ст. 9.) в різьбі, в одноколірових рисунках, на друках, н. пр., на свідоцтвах, засвідченнях, чи посвідках, деколи на поштових марках і т. д.

І ще не слід забувати того, що ми сказали на ст. 10., що геральдичний спосіб зазначувати правий і лівий бік гербу різниться від нашого щоденного. Правий бік гербу є все ліворуч від глядача.

П Р И М І Т К И.

1) Для малярів геральдика приписує окремі фарби для поодиноких барв, н. пр., для жовтої, що заступає золоту — жовту хромову, або т. зв. гумігутову (сірчаножовту), для білої, що заступає срібло — білу (бляйвайс), для синьої — т. зв. ультрамаринову або кобальт, для червоної — киновар (цинобер) або мінію, для зеленої — гріншпан або швайнфуртську зелень, для чорної — чорну як саджу, без полиску й т. д.

2) „казьонний“ — російське слово, тільки що — скарбовий; тут у насмішливому значінні: „приписаний згори“

3) символ — грецьке слово, тільки саме, що — знак

4) емблема — грецьке слово, тільки саме, що — ознака, знак (те, що й „символ“)

5) відповідно до числа „земель“, себто, частин, країн, провінцій; таких „земель“ закон Української Народньої Республіки з дня 2. березня 1918. р. налічував 30; виходило б, що на прапорі мало б бути 30 зірок

6) „Гадяцька Унія“ (спілка) — це була умова гетьмана Івана Виговського 1657. р. з Польщею; на основі цієї умови Польща мала бути одною державою, зложеною з Корови (Польщі), Литви й України („Великого князівства Руського“), зі спільним королем і спільним соймом; хоч польський сойм цю умову потвердив — вона не утрималася

7) арматура — латинське слово, означає тільки, що військова зброя, різні роди військової зброї

8) атрибут — латинське слово, означає тільки, що наше; прикмета, ознака

9) Микола Карамзін, російський історик (1766—1826), написав велику історію Росії в дусі російського самодержавства. То він вчислив до московської історії й українську, й від того часу майже всі російські історики київську добу нашої історії атягали до історії Росії. То аж наш великий історик Михайло Грушевський доказав, що це неправдиво, що москалі не мають права ні до київських князів, ні до галицьких, що вони повинні

починати свою історію від московського князівства. Шевченко гдузував собі в поемах „Великий льох“ та „Суботів“ із Карамзіна. В „Суботіві“ він кпив собі з того, що Карамзін нашу історію втягнув до московської, такими словами:

Кажуть, бачиш, що „все то те
Таки й було наше (себто — московське),
А що ми (= москалі) тільки наймали
Татарам на пашу
Та полякам“...

10) гравер, французьке слово, — вирізувач на металі, ритівник

11) Боспорське царство — держава по обох боках міста Керчі (колись — Пантікапея), на східньому березі Кримського півострова. Повстало це царство в V. в. до Христа й обіймало тутешні грецькі колонії. Згодом перейшло воно під владу Риму, потім Візантії, а в X. в. по Хр. заняли його українські князі.

12) руни — найдавніші письмєнні знаки старих германів; монограма — грецьке слово; є це одна буква, чи один знак, сплетений із кількох

13) у слові „βασιλεύς“ стара грецька вимова — „басілевс“, нова (й візантійська) — „васілефс“

14) капітель (латинське слово) — горішне закінчення колоні (стовпа), має різні форми та прикраси, відповідно до способу будування (стилю)

15) цісар Юстиніян був визначний войовник (527—565), казав зібрати в одну книгу всі римські закони, побудував величаву церкву св. Софії, що її турки, здобувши Царгород (1453), перемінили на магометанський храм

З М І С Т.

	ст.
Зверхні ознаки національності	1
Герб і геральдика	6
Прикмети гербу	8
Зміни державних гербів	12
Давніші українські герби	13
Наради над українським гербом 1917. р.	16
Герб князівської України	21
Звідкіля взявся „тризуб“	23
Пояснення „тризуба“	25
Як має „тризуб“ виглядати	28
Як має виглядати український прапор	30
Інші національні відзнаки (перепояски, стрічки, кокардки та розети)	33
Примітки	36

СПИС ОБРАЗКІВ.

	ст.
1. Печатка „Союза визволення України” 1914.—1918. рр.	5
2. Гербові барви, зазначені чорнилом	9
3. Розколений і розділений щит	10
4. Первісні форми щита	11
5. Пізніші форми щита з різними прикрасами	11
6. Лев на печатці кн. Андрія та Юрія з 1316. р.	14
7. Лев на печатні кн. Юрія II. з 1325—1334. р.	14
8. Лев на печатці кн. Володислава Опольського	14
9. Лев — герб міста Львова з 1353. р.	14
10. Зразок передвоєнного українського гербу (лев)	15
11. Герб Києва, архангел Михайло	16
12. Прапор Українських Січових Стрільців 1916. р.	17
13. Військова печатка Богдана Хмельницького (козак із мушкетом)	18
14. Великий державний герб Української Народньої Республіки	20
15. Малий герб Української Народньої Республіки	20
16. Срібні монети Володимира Великого	22
17. Монети кн. Святополка	22
18. Срібна монета Володимира Великого	23
19. Монета Ярослава Мудрого	23
20. Вигляд різних тризубів із старовинних часів	24
21. Капітель церкви св. Софії в Царгороді	26
22. Цеглина з тризубом із руїн Десятинної церкви в Києві	26
23. Напис на грошах Володимира Великого з тризубів укладений	27
24. Статуя грецького бога моря Посейдона з тризубом у руці	27
25. Українські марки з тризубом	28
26. Державний герб України на українських грошах	29

Колірова таблиця:

1. прапор із гербом; 2. фляга; 3. хоругва; 4. кокардка;
5. розетка подвійна; 6. розетка звичайна.

Коли б хто ще ліпше хотів зазнайомитися із цією справою, про яку пишемо в цій книжечці, то ми подаємо тут спис важніших праць різними мовами, що торкаються українського гербу — і то за роками, коли ці праці появлялися:

Weryho-Darowski: Znaki pieczętne Ruskie, Paryż, 1860 — Sabatier: Description générale de monnaies byzantines, Paris, 1862; Ив. Ив. Толстой, Древнѣйшія русскія монеты Великаго Княжества Кіевскаго, Санкт-Петербургъ, 1882; Розысканія о славяно-византійскихъ монетахъ, 5. письмо графа Уварова къ А. А. Куніку о монетахъ Владиміра и Ярослава (Извѣстія императорскаго археол. общества, т. IV.); Н. Черневъ, Запѣтки о древнѣйшихъ русскихъ монетахъ (Вѣсникъ археологіи и історіи, т. VI.); Gustave Schlumberger, Sigillographie de l'empire Byzantin, Paris, 1884; Chr. Giel, Die Bosphoranischen Monogramme, Moskau, 886; К. В. Болсуновскій, Родовой знакъ Рюриковичей, Великихъ Князей Кіевскихъ, геральдическое изслѣдованіе, предназначеное къ чтенію на XIV. Археологическомъ съѣздѣ въ Черниговѣ, Кіевъ, 1908; Негеральдик, В справі наших національних емблемів („Діло“ 1912, ч. 8195); С. Томашівський, Український національний герб („Неділя“ 1912, ч. 35); Іван Крип'якевич, Герб України, (Просвітні листки „Просвіти“ ч. 36, 1913); Василь Дзиковський, Герб України, Львів, 1917; Василь Різниченко, Національний колір України, Київ, 1917. р.; Леонід К., В справі герба України („Шлях“, 1918, ч. 2.); Різниченко В., Герб України („Шлях“, 1918, ч. 3.); Льонгин Цегельський, До питання українського державного гербу („Українське Слово“, 1918, ч. ч. 11., 12., 14., 15., 16.); В. Модзалевський і Г. Нарбут, До питання про державний герб України („Наше минуле“, Київ, 1918, ч. 1.); проф. Н. А. Линниченко, Загадочный знакъ („Малая Русь“, 1918, вип. 3.); К. Ш., Наш прапор (Календар Благодійного товариства на р. 1918.); К. Ш., Наш прапор (Календар „Просвіти“ на р. 1922.); Василь Пачовський, Герб українського Народу („Український Скиталець“, річн. IV. ч. 7., 1923.); Євген Вировий, Тризуб („Український Філателіст“, ч. 2., 1926., Відень); Бар. М. А. Таубе, Загадочный родовой знакъ семьи Владиміра Святого (Сборникъ статей посвященныхъ П. Н. Милокову 1859—1928., Прага, 1929.); О. Пастернак, Пояснення тризуба, герба великаго кіівського князя Володиміра Святого, Ужгород, 1934.

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ ВИДАННЯ „ПРОСВІТИ“!

В 1934. р. Товариство „Просвіта“ відновило свої місячні видання. За минулий рік видало 11 книжечок (одна книжечка подвійна). Читач дістав у руки 5 історичних оповідань із різних часів нашого минулого, 3 книжечки змальовують життя велетнів нашого національного відродження (Тарас Шевченко, Маркіян Шашкевич, Юрій Федькович), крім цього, появився один драматичний твір, одне оповідання з сільського побуту та один твір першого редактора видань „Просвіти“ (Ю. Федьковича: „Фармазони“), який давно розійшовся, й за яким люди раз-у-раз попитували. А в цьому, 1935. р. Т-во звертає увагу на найживучіші, найпотрібніші й найцікавіші питання з різних ділянок знання: історія, географія, винаходи, гігієна, право, природознавство й т. д.

Т-во „Просвіта“ сподівається, що кожен українець — у повному розумінні ваги справи — стане передплатником місячних книжечок. І коли б навіть хто не потребував цих книжечок для себе, то й тоді повинен прислати свою передплату (3.60 зл.), а належні йому книжечки Товариство вислало б дарово для наших найбільш загрожених земляків. Треба ж нам дати рятунок братам!

Та ще треба мати на увазі, що „Просвіта“, крім місячних книжечок, видає ще й правильно чвертьрічні, більші обемом, популярно-наукові книжки (4 на рік), і що-місяця прецікавий і дуже багатий змістом журнал „Життя і Знання“ (12 чисел на рік) — пор. 4. стор. окладинки.

Чвертьрічні книжки коштують у передплаті для членів 6.40 зл., а „Життя і Знання“ — 18 зл. на цілий рік.

Хто ж передплачує всі просвітні видання (місячні, чвертьрічні та „Життя і Знання“) разом, числиться вже членом „Просвіти“ і платить лише 25 зл. І цю квоту можна сплачувати догідними ратами.

Т-во „Просвіта“ має повну надію, що кожен українець стане передплатником її видань. Як не всіх — то бодай місячних, і пришле 3.60 зл. чи то на закупівлю минулорічних книжечок, чи 3.60 зл. на передплату цього річних книжечок, чи 7.20 зл. за минулий і цей рік, або для себе, або для висилки цих книжечок загроженим нашим братам.

Передплату просимо слати на адресу:

Т-во „Просвіта“, Львів, Ринок 10.

При кожночасній зміні адреси необхідно подавати давню адресу.

Запросини до передплати журналу
„ЖИТТЯ І ЗНАННЯ“
на рік 1935.

З днем 1-го січня 1935. р. почався восьмий рік видання єдиного в нас популярно-наукового місячника „Життя і Знання”.

„Життя і Знання“ подає всебічний погляд на всі ділянки науки й знання, вияснює доступним способом важні питання й таким чином творить багате джерело для доповнювання й поширювання знання, для **самоосвіти, для викладів і читання на-голос** по читальнях і в кооперативах.

„Життя і Знання“ повинно знаходитися в кожній українській хаті, в кожній читальні, кооперативі й освітньо-культурній установі! Всі філії й читальні „Просвіти“ повинні передплачувати його **обовязково**.

„Життя і Знання” — журнал корисний і доступний і для молоді. Шкільна влада поручає його до читання на вечірніх курсах позашкільної освіти на **II. ступні замість — читанок**. Від квітня 1935. р. журнал друкує в кожному числі дуже цікаві „Спогади Павла Алепського” з його побуту на Україні в XVII. в. Хто ще не передплачував досі „Життя і Знання”, не читав його й, може, й узагалі в руках не мав, того просимо **донче** переглянути який річник нашого журналу або зажадати в Адміністрації оказового числа та **справді** прочитати його.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ.

Передплата на рік у краю та в Чехословаччині **виносить 18.— зл., на 6 місяців 9.— зл., на 3 місяці 5.— зл., поодиноке число коштує 2.— зл.**

За кордоном на рік — 21.— зл., на 6 місяців — 11.— зл., на 3 місяці — 6.— зл., поодиноке число 2.— зл.

Адреса: „ПРОСВІТА”, ЛЬВІВ, РИНОК 10.